

XX століття: 3б. – К.: ПЦ "Фоліант", 2004. – С. 13–62. 11. *Семенко Михайль*. Вибрані твори / М. Семенко / Упоряд. і передм. А. Біла. – К.: Смолоскип, 2010. – 688 с. 12. *Шевченко Т.* Кобзар / Т. Г. Шевченко / Передм. П. Мовчана; Худож. В. Гарбуз. – К.: Вид. центр "Просвіта", 2004. – 888 с., іл.

**О. Боронь, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України**

ПОВІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "ВАРНАК" І РОМАН ВАЛЬТЕРА СКОТТА "РОБ РОЙ": СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

У статті доведено типологічну природу певної подібності особливостей зображення головного героя Шевченкової повісті і персонажа роману Вальтера Скотта, що пояснюється впливом європейської літературної традиції.

Ключові слова: сюжет, типологічні відношення, ремінісценція.

В статье доказана типологическая природа определенной схожести особенностей изображения главного героя повести Шевченко и персонажа романа Вальтера Скотта, что объясняется влиянием европейской литературной традиции.

Ключевые слова: сюжет, типологические схождения, реминисценция.

The article proves typological nature of certain similarities in depicting main character in the story by Shevchenko "Varnak (The Convict)" and in the novel by Walter Scott "Rob Roy". It is explained as the result of the influence of European literary tradition.

Key words: plot, typological convergence, reminiscence.

Творчість Вальтера Скотта, який у першій половині XIX ст. зажив усеєвропейської слави, без сумніву, справила помітний вплив на повісті Т. Шевченка. Український поет знав і любив історичні романи видатного шотландця, свідчення цьому – неодноразові згадки про його твори, зокрема: "Антиквар", "Вудсток", "Кенілворт", "Квентін Дорвард", "Пертська Красуня". Утім, про ознайомленість Т. Шевченка з іншими романами письменника, крім п'яти названих, можна говорити поки що тільки гіпотетично, хоча така ймовірність дуже висока. У всякому разі коректніше вести мову про типологічні перегуки між рештою творів англійського романіста і Шевченковими повістями. Так, В. Скотт у романі "Роб Рой", а Т. Шевченко в повісті "Варнак" – реалізували мотив шляхетного розбійника, доволі поширений у європейських літературах. В українському та російському тогочасному письменстві цей мотив теж активно розроблявся, хоч генеза його в того чи того митця могла суттєво відрізнитися: скажімо, українські письменники використовували переважно фольклорні перекази про Гаркушу (Г. Квітка "Предання о Гаркуше", 1841;

О. Стороженко "Гаркуша", 1862), те саме стосується представників т. зв. "української школи" в російському письменстві (В. Наріжний "Гаркуша", 1825, опубл. 1956; О. Сомов "Гайдамак", 1825). (Порівняльний аналіз повісті "Варнак" і кількох творів про Гаркушу українських письменників та представників "української школи" в російському письменстві запропоновано у статті М. Антоновської [1]. З'ясування генетичних зв'язків повісті Т. Шевченка з "Преданнями о Гаркуше" Г. Квітки див.: [2, 61–62].) Водночас О. Пушкіну ("Дубровский", 1833) ближчими були традиції Х.-А. Вульпіуса з його безпрецедентно популярним у Європі романом "Рінальдо Рінальдіні, розбійницький отаман" (1798) та цілої низки інших європейських митців, які зверталися до поширеного у XVIII–XIX ст. в англійській, французькій та німецькій літературах жанру розбійницького роману. Сказане зовсім не означає, що українські письменники, зокрема Т. Шевченко, не враховували загальноєвропейський контекст: так, у "Варнаку" згадується той самий Рінальдо Рінальдіні (російський переклад роману 1802–1803), із яким порівнює себе Кирило, але домінувала в їхній творчості все-таки фольклорна традиція.

На думку Л. Кодацької, на повісті "Варнак", крім композиції, "найбільше позначився вплив Вальтера Скотта і в зображенні головного героя твору варнака Кирила на зразок Роб Роя чи Робіна Гуда..." [4, 20]. Дослідниця вважає, що в цій повісті можна віднайти окремі сюжетні паралелі чи ремінісценції з творчості Г. Квітки, Х.-А. Вульпіуса і Вальтера Скотта «з характерною для його творів мелодраматичною інтригою ("Роб Рой")...» [4, 114]. Так само І. Дзюба переконаний у тому, що Кирило наближений і до героїв В. Скотта, крім ряду інших літературних персонажів світового письменства [3, 457]. Можна до певної міри погодитися з тим, що в характері Роб Роя і Кирила багато спільного: обидва далекі від прагнення до особистого збагачення, вони виявляють шляхетність у складних обставинах, обох до розбійництва підштовхнули зовнішні обставини, а не власна воля, чим зумовлена й віддалена сюжетна подібність.

В історичному нарисі, який передував роману у виданні 1829 р. (у першопублікації 1817 р. його ще не було), В. Скотт, реагуючи на закиди читачів, був змушений значною мірою дезавувувати романтичну постать шляхетного розбійника, розлого відтворивши відому з історичних хронік та документів інформацію про реального Роб Роя Мак-Грегора, який, виявляється, зовсім не був невловимим та хоробрим. Ця ж авторська передмова була вміщена і в російському перекладі 1829 р. [7], ймовірно, доступному Т. Шевченкові. Однак у самому творі англійський письменник запропонував радикально інше бачення постаті свого героя: відданого сім'янина, винахідливого, з певним кодексом честі горянина, якого остерігаються навіть офіційні

посадові особи, перед ним безсила регулярна армія. Зрештою, у фіналі твору саме він встановлює справедливість, караючи подвійного зрадника Решлі.

Зближує обидва твори і приналежність до стильового напрямку романтизму. Щодо "Варнака", то таку тезу вперше переконливо обґрунтував Є. Нахлік [5, 168–174], виокремивши серед головних ознак наявність у повісті болісно-відвертої сповіді, що, власне, і становить її зміст. Роману В. Скотта притаманні такі ознаки романтизму, як складний пригодницький сюжет, несподіванки й випадковості в побудові фабули, ідеалізація героїв тощо. Елементи романтичної випадковості помітні і в Шевченковій повісті: скажімо, Кирило зустрічає в корчмі двох розбійників, один із яких – батько його коханої Марисі, знеславленої графом.

Нарація в романі "Роб Рой" провадиться як автобіографічна розповідь від імені головного героя – Френка Осбалдістона, тоді як Роб Рой – постать хоч і важлива, проте епізодична. Читач не знає жодних його внутрішніх порухів, маючи змогу лише здійснювати аналіз вчинків та слів войовничого шотландця або покладатися на сприйняття Френка. Письменник зосереджений на зовнішніх перипетіях роману. Очевидно, що Роб Рой бере участь у повстанні проти короля радше з причин власної вигоди, аніж бажання поліпшити становище свого клану, майже знищеного урядовими військами. Авантюристів за природою йому годі розібратися у хиткій політичній ситуації в нещодавно силоміць створеній об'єднаній державі Англії і Шотландії – він завжди на боці повстанців проти чинної влади.

Кирило стає розбійником унаслідок наруги над його людською гідністю та особистим щастям, через безправність, зумовлену пануванням кріпосництва. Водночас, не вдаючись до жодного відавторського коментаря, Т. Шевченко демонструє складні переживання свого героя, його страждання через докори совісті й безплідні пошуки справедливості. Переконливо показано непростий шлях колишнього варнака до спокутування власних гріхів, коли він вирішує покластися на людський суд. Повість Т. Шевченка скоріше соціально-етологічна, аніж пригодницько-історична, як роман В. Скотта.

Особливе значення у розвитку сюжету обох творів посідає традиційний для української літератури локус корчми. У "Роб Рой" заїжджий двір розташований у селищі Еберфойл, на території гірської Шотландії; зупинка тут знаменує несподіваний зиг'заг фабули. Так само знаковою стає зустріч Кирила з випадковими незнайомцями у корчмі, звідки починається його шлях грабіжника. З цим локусом пов'язані й інші важливі моменти у розвитку фабули: через зраду шинкаря згодом спіямано Кирила, однак під час сутички він випадково вбиває графа Болеслава.

Загалом подібність між обома творами суто зовнішня, позірна, при детальнішому розгляді виявляється своєрідність кожного з митців: художнє дослідження історії у Вальтера Скотта і морально-психологічний підхід до постаті розкаяного грішника, який був у минулому хоч і шляхетним, але розбійником, і чиї руки заплямовані убивством, – у Тараса Шевченка. Крім того, яскраво реалізований мотив грішника, який розкався, суттєво різнить повість українського митця від "Роб Роя" та інших зразків розбійницького роману. Непрямо про опосередкований вплив на появу Шевченкової повісті ряду інших творів на цю тематику, крім "Роб Роя", свідчать такі слова Кирила: "...я сделался настоящим разбойником. Правда, я никогда не убивал, зато немилосердно грабил богатых жидов и шляхту и всякого, кто проезжал в богатом экипаже. И, начитавшись романов о великодушных рыцарях-разбойниках, мне вздумалось подражать им, т. е. брать у богатых и отдавать бедным. Я так и делал" [9, 141]. Таким чином, письменник міг знати широке коло зразків розбійницького роману.

Отже, слід констатувати відсутність очевидних сюжетних аналогій між творами Т. Шевченка і В. Скотта – помітна лише віддалена схожість, як уже сказано, у принципах зображення характерів обох персонажів, зумовлена, найімовірніше, поширенням європейської літературної традиції, відомої Т. Шевченкові, а не безпосереднім впливом "Роб Роя".

1. Антоновська М. Повість Т. Шевченка "Варнак" та український літературний контекст I пол. XIX ст. / М. Антоновська // Шевченкознавчі студії. Зб. наук. праць. – К.: Київський університет, 2011. – Вип. 14. – С. 3–11.
2. Боронь О. Творчість Г. Квітки-Основ'яненка як претекст Шевченкових повістей / О. Боронь // Слово і Час. – 2011. – № 5. – С. 55–64.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.
4. Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка / Л. Ф. Кодацька. – К.: Наукова думка, 1972. – 327 с.
5. Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20-х – 60-х рр. XIX ст. / Є. К. Нахлік. – К.: Наукова думка, 1988. – 320 с.
6. Олійник В. До питання про використання Шевченком фольклорних матеріалів про Кармалюка / В. Олійник // Збірник праць 6-ї наукової шевченківської конф. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 221–237.
7. Скотт В. Роб-Рой. С историческим известием о Роб-Рое Мак-Грегоре Кампбеле и его семействе / Вальтер Скотт. – М.: Тип. Н. Степанова при Имп. театре, 1829. – Ч. 1–4.
8. Скотт В. Роб Рой / Вальтер Скотт // Скотт В. Собрание сочинений: В 20 т. – М.; Ленинград: Гослитиздат, 1961. – Т. 5. – 563 с.
9. Шевченко Т. Г. Варнак / Т. Г. Шевченко // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – С. 121–151.